

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

ISSN: 1857-7342

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2010**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

Издавачки совет:

д-р Саша Митрев
д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
м-р Кирил Барбареев
м-р Верица Јосимовска
Елена Јосимовска
Александар Донски

Редакциски одбор:

д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
Александар Донски

Главен и одговорен уредник:

д-р Кирил Цацков

Единица на Универзитетот:

Институт за историја и археологија

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“-Штип
Институт за историја и археологија
ул. „Крсте Мисирков“ 66
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

СОДРЖИНА

Кирил ЦАЦКОВ	
Атентатот на генерал Михајло Ковачевиќ и воведувањето специјална полициска состојба во Штипско.....	5
Ванче СТОЈЧЕВ	
Македонскиот идентитет во античкиот период.....	11
Звонимир НИКОЛОВСКИ	
Неколку култни конституции од Кумановско.....	21
Зоранчо МАЛИНОВ	
Етничките процеси во североисточниот дел на македонскиот етнографски простор (прв дел).....	27
Стојан РИСТЕСКИ	
Каде дошол прво свети Климент во Кутмичевица?.....	39
Драган ЗАЈКОВСКИ	
Ранохристијанскиот црковен епископат во Македонија во IV век.....	47
Трајче НАЦЕВ	
Фортификацијата на доцноантичкиот град Баргала.....	55
Оливер ЦАЦКОВ	
Гимназиското образование во Штип меѓу двете светски војни.....	65
Страшко СТОЈАНОВСКИ	
Состојбите во Македонското револуционерно движење од потпишувањето на Мајскиот манифест до убиството на Тодор Александров.....	71
Ицо НАЈДОВСКИ	
Животот на Македонците во Австралија и неговата структура.....	81
Душан СИНАДИНОСКИ	
Македонците во извештајот на Комисијата за имиграција во САД во 1907 година.....	91
Гоце АНГЕЛИЧИН ЖУРА	
Традицијата на Јустинијана Прима во титулатурата на охридските поглавари.....	101
Ристо СТЕФОВ	
Сведоштва на некои од македонските „деца-бегалци“.....	107

Верица ЈОСИМОВСКА

Добродетелот Константин Анастасов (Хаџи Костадин, логотет).....117

Елена ЈОСИМОВСКА

Штипските читални од XIX век како вистински културни центри.....121

Александар ДОНСКИ

Етно-културната засебност на античките Македонци во делото на
Павсанија127

UDC: 323.285(497.731) „1927“

д-р Кирил ЦАЦКОВ

Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

АТЕНТАТОТ НА ГЕНЕРАЛ МИХАЈЛО КОВАЧЕВИЌ И ВОВЕДУВАЊЕТО СПЕЦИЈАЛНА ПОЛИЦИСКА СОСТОЈБА ВО ШТИПСКО

Поттикот за определувањето на оваа тема не беше случаен, бидејќи токму атентатот на генерал Ковачевиќ често е исполнет со контроверзии и противречности, кои се одразувале врз економско-политичкиот, образовниот и духовниот живот во Брегалничката област. Од тие причини сакам да дадам свој придонес во расветлувањето и вистината за настаните врзани со ова убиство.

Кои биле вистинските мотиви за убиството на генерал Ковачевиќ? Во моментот кога се почувствува попуштање на политичките стеги, во штипскиот регион се случил настан кој овозможил ново засилување на теророт и крвава одмазда на кралскиот режим. Тоа било убиството на генерал Ковачевиќ на 5 октомври 1927 година.

Михајло Ковачевиќ е роден во 1878 година, во село Рибница – Ваљево. Основното образование го завршил во Крагуевац, а потоа заминал на Нижата воена академија. Во септември 1902 година бил унапреден во чин поручник. Како поручник учествувал во убиството на кралот Александар Обреновиќ и неговата жена Драга Машин. Во 1913 и 1914 година било извршено и првото регрутирање на околу 2.000 млади Македонци од Брегалничката област, кои биле испратени во Крагуевац. Овде бил формиран нов полк, познат под името Брегалнички пешадиски полк.

Учествувал во сите војни што ги водела српската војска. На Солунскиот процес, како сведок бил повикан и Михајло Ковачевиќ, со задача да сведочи лажно, со што би придонел кралот Александар полесно да ја реализира својата цел во пресметката со високите офицери Апис и Бабиќ. Меѓутоа, тој одбил лажно да сведочи, кажувајќи ја вистината, заради што бил затворен. Рехабилитиран е дури на обновениот Солунски процес во Белград.

Во 1922 година станал командант на Пешадиската бригада на Вардарската дивизиска област во Штип. На 1 ноември 1925 година го добил чинот бригаден генерал и сè до својата смрт - убиството од 5 октомври 1927 година - останал на служба во Штип.

Престојот на генерал Михајло Ковачевиќ во Штип оставил трајни впечатоци не само на неговите современици, туку и подоцна. На што се

должи тоа? Пред сè, тој бил поборник на хумани меѓучовечки односи среде луѓето без разлика на нивната национална припадност.

Заедно со својата жена Зорка, во Штип го формирал друштвото „Коло на српските сестри“. Исто така, бил еден од основачите за формирање на Пчеларско друштво, а покрај тоа со своите совети често ги помагал земјоделците, особено лозарите. Посебно треба да се одбележи активната на Михајло Ковачевиќ околу омасовувањето на Соколското друштво и подобрувањето на условите за работа на соколите. Забележлива е и неговата работа за просветното издигнување на луѓето од овој регион. Лично барал материјални средства за школување на талентирани ученици од сиромашни средини од Министерството за образование. Според сеќавањата на голем број штипјани, на крајот од секоја учебна година генералот ѝ подарувал машина за шиене марка „Singer“ на најдобрата сиромашна ученичка од Работничкото училиште. Без оглед на тоа дали сето ова било резултат на демагошки причини или на асимилаторска политика, сепак непобитен е податокот дека генерал Михајло Ковачевиќ ќе остави белег на едно време и трајни сеќавања на неговото постоење.

Токму оваа популарност на генерал Ковачевиќ меѓу граѓаните во Штип го свртела вниманието на ВМРО (Автономисти) кои работеле на бугарска територија и кои биле добро информирани за активната во штипскиот регион и пошироко. Таа била причината што Централниот комитет на ВМРО (Автономисти) и Иван Михајлов ќе ја донесат и конечно одлуката – да се убие оваа личност. Затоа е сосема оправдан скептицизмот во однос на мислењето дека потегот за убиство на генералот бил спонтан и случаен. Напротив, изборот за неговото убиство бил организиран и подолго време подготвуван. Како потврда за ова се и заканувачките писма што генералот често пати ги добивал. Во едно од тие писма се вели: *„Ти го спречуваш присоединувањето на Македонија кон мајка Бугарија и затоа ќе платиш со својата глава“*. За ова бил свесен и генералот Ковачевиќ, за што зборува и податокот од неговиот последен престој во Белград, кога на еден свој пријател при збогувањето му рекол: *„Најверојатно повеќе нема да се видиме“*. Сето тоа укажува дека на популарниот генерал му биле одбројани деновите и се чекало само на миг или повод. На тој фатален ден генералот се наоѓал во касарната на своите вообичаени обврски. По завршувањето на работата заедно со потполковникот Томиќ, началник на инженеријата, навратил во „Гранд Хотел“. По излегувањето од хотелот, заедно со факонот Јордан Јевремовиќ, кој исто така бил во хотелот, заминале во правецот на раскрсницата „Рајска“, „Крал Петар“ и „Цар Душан“, преку патот на црквата „Св. Никола“. Тогаш ненадејно одекнал револверски истрел. Поттоа уште три, од кои два го погодиле в глава, а еден завршил во градите на генералот. Тој веќе бил мртов.

Кои биле атентаторите на генерал Михајло Ковачевиќ? Извршители на овој атентат биле: Илија Лилинков, Благој Кралев и Ипократ Развигоров.

Атентаторот Благој Кралев бил син на егзархискиот бугарски учител Јордан Кралев, кој во 1907 година пребегнал во Софија, заедно со својот син. Работеле како трговци. Овдека се вклучил во редовите на бугарските анархисти за подоцна да се вклучи во редовите на Македонскиот комитет на Вардарска Македонија. Изборот Благој Кралев да го убие генералот не бил случаен - тој веќе ѝ бил познат на софиската полиција како убиец, иако бил ослободуван од судските процеси, благодарение на неговата приврзаност со Македонскиот комитет на Ванчо Михајлов. Често ги менувал комитските чети за на крајот, по системот тројка, да биде испратен во Штип.

Вториот атентатор, Илија Лилинков, како и многумина штипјани, не сакајќи да служи во српската војска, во 1922 година се префрлува во Бугарија. Учествовал во многу акции во штипскиот и радовишкиот крај. Според некои извори, учествовал и во убиството на Александар Стамболиски. По професија бил кројач, еден од оние кои српската влада ги амнестираа, поради што бил должен да се јавува секој ден во полиција.

Ипократ Развигоров бил роден во Штип. Како и Лилинков, за да ја избегне воената обврска, и тој пребегнал во Бугарија. Во Перник работел како рудар. По сериозната повреда откако ќе стане траен инвалид се враќа во Штип, каде исто така бил аместиран. За истакнување е дека српската власт во него стекнала целосна доверба, не претпоставувајќи дека крои пеколен план.

По извршениот атентат убијците успеале да побегнат од градот, упатувајќи се во правец на Радовиш, сакајќи оттаму да се префрлат кон Малеш и бугарската граница. За тоа што не ја оствариле својата замисла фатални се два момента: едниот – телесната повреда на Илија Лилинков, кому едната нога речиси целата му била неподвижна, и вториот - средбата со кметот на селото Држанци. Откако кметот им дал храна и цигари, веднаш ја известил првата жандармериска станица. На потерата не се чекало долго. Во неа, покрај жандарми, учествувала и војската од Штипската дивизија, која ги опколила на местото наречено Ораовска Река. Атентаторите успеале да се засолнат во една пештера, но набргу биле откриени. На местото на настанот загинале Илија Лилинков и Ипократ Развигоров, чии тела биле толку накажани што било тешко дури и да се идентификуваат. Третиот член на оваа тројка бил фатен жив и префрлен во Штип.

Утредента во 7 часот наутро била извршена идентификација на комитите. Впечатлив момент од овој настан бил ликот на мајката на Илија Лилинков – Анастасија, која доближувајќи се кон телото на својот син извикала *„Еве го, господине. Тоа е мојот син, проклет син! Да даде Господ земјата да не го прими!“*. Се свртела кон својот мртов син велејќи: *„Што направи со нас, сине?!“*. Мајката Анастасија си знаела дали овие зборови ѝ доаѓаат од срцето и од душата или од изнудениот страв за да ги слушне многубројниот насобран народ.

Мртвиот Ипократ Развигоров бил препознат од својот брат. Што се однесува до Благој Кралев, можеби повеќепати ќе жали што останал жив, бидејќи за него голготата допрва доаѓала. Српските полициски власти сакале максимално да го искористат овој настан и да добијат нови сознанија за неговата заднина.

И се чини дека во тоа целосно успеале. Дека е тоа така сликовито кажува и иследникот Свет М. Драгачевиќ во својот извештај заведен со број 150 од 11 октомври 1927 година, каде го опишува начинот на испитување на обвинетиот Благој Кралев, обвинет за убиството на бригадниот генерал Михајло Ковачевиќ. Еве дел од извештајот:

„- Се викам Благој Јордан Кралев, стар 21 година и поданик бугарски.

- Кои се членовите на Централниот комитет и каде живеат?

- Членови на Централниот комитет се бугарскиот генерал А. Протогеров, Иван Михајлов и Ѓорѓи Попхристов. Генерал Протогеров живее во Софија, на улица „Валково“, а честопати наминува во Ќустендил и Петрич, каде нема постојано место на живеење, тука се сместува кај своите пријатели. Иван Михајлов, бивши студент, живее во Софија на улица „Цар Борис“ бр. 47. Често ги обиколува пунктовите на началниците во целата земја. За Ѓорѓи Попхристов знам само дека живее во Софија. Ѓорѓи сега се наоѓа во Албанија каде врши организирање на бугарските чети за префрлување во Србија. Главните пунктови се наоѓаат во: Ќустендил, Џумаја, Петрич, Свети Врач и Нехомија. Пунктови началници се: за Ќустендил – Куртов, бивши учител, за Џумаја – Карацов, за Петрич не го знам. Од претставниците на Централниот комитет: во Софија се Прличев, Томалев и Шанданов, во Ќустендил – Узунов, бивши судија, во Свети Врач – Развигоров, син на Мише Развигоров.

- Благој, кажи во кој однос се наоѓаат бугарската државна управа и воените власти спрема Централниот комитет?

- Односите помеѓу Централниот комитет и бугарските управни воени власти се во добри односи и се помагаат меѓу себе“.

Понатаму Благој Кралев детално образложува во што се изразуваат тие добри односи, каде се наоѓа главната каса на комитите, колкави биле платите на куририте, комитите, началниците, војводите и др. На прашањето на иследникот, кој го извршил атентатот на генерал Ковачевиќ во Штип, Благој Кралев одговорил:

„Атентатот во Штип на генерал Ковачевиќ, по наредба на Комитетот, го извршивме - јас, Благој Кралев, Илија Лилинков и Ипократ Развигоров. За извршување на оваа задача, Илија Лилинков бил испратен во Штип порано, јас и Ипократ дојдовме на еден ден пред овој настан. Се најдовме со Илија и го пречекавме генералот Ковачевиќ пред неговата кука, на петти овој месец и го убивме. За извршување на оваа задача од Комитетот добивме револвери, пушки, бомби и пари. За извршување на овој чин наредба издал Иван Михајлов. Член на Централниот комитет“.

Атентатот на генерал Ковачевиќ предизвикува силен интерес не само во српскиот печат, туку и во печатите на многу европски земји.

Убиството на генерал Ковачевиќ во Штип и во Брегалничкиот регион предизвикало незапамен терор од кога и да било порано. Михајло Каламатиевиќ повторно ја зел целокупната власт во градот и околината и потпомогнат од полицијата и власта завел режим на терор и убиства. Градот бил опкружен и отсечен од другиот свет. Според сеќавањата на многу сведетели на овој настан, полицијата и војската ги контролирале сите патишта што излегувале и влегувале во Штип. На одделни витални места деноноќно стражареле полициски и воени лица, за да не може населението ниту да излегува, ниту да влегува во Штип. Луѓе кои се нашле овој момент во Штип, случајно или на гости, биле водени во полициските станици, каде биле задржувани и малтретирани. За овој настан пишува и весникот „Време“ во Белград, од 7 октомври 1927 година, при што истакнува дека градот бил обиколен со војска и жандармерија. Дуќаните биле затворени. Никој не смеел да ги отвори, освен гостилничарите и пекарите. Во вечерните часови не смеело да се види некој на улица, освен во придружба на жандарми. Секој премин од градот, без посебни пропусници од страна на власта, бил оневозможен. Новинарите, исто така, тешко се пробивале низ војската и жандармеријата за да добијат некој извештај.

Во Штип на 16 март 1928 година, Штипскиот правосуден суд ја донел следнава одлука: Благој Кралев – осуден на смрт. Пресудата му била извршена во 1929 година, Коле Делипетровиќ исто така осуден на смрт, Донче Живадиновски, бивш кмет – осуден на смрт, Панче Бардаровиќ – осуден на смрт, Илија Велковиќ – 20 години робија во окови, Џорџе

Златковиќ – 15 години, Ванѓел Стаменковиќ – 12 години, Стамен Доневиќ – 15 години, Трајче Гуњов – 20 години, Васил Гранков – 12 години, Атанас Рашковиќ – 12 години, Коча Душевиќ – 5 години, Михајло Буретчиевиќ – 12 години и Јана Донева – 4 месеци. Подоцна, Апелациониот суд во Скопје ја преименувал пресудата на Штипскиот првостепен суд, а смртните казни на Донче Живадиновски, Панче Бардаровиќ и Коле Делипетровиќ ќе ги намали на 20 години. Ослободени биле Јана Донева, Јордан Ќертаков, Јордан Воденичаровиќ, Симо Џорџевиќ, Василија Бочваровиќ, Крум Хаџиандоновиќ и другите.

Изменетите услови целосно оделе во прилог на Михајло Каламатиевиќ, кој веќе повторно можел да прави што сака и колку сака, што е важно со благослов на власта.

На 8 октомври 1927 година, на седницата на Општинскиот одбор во Штип, била донесена одлука која гласи: најголемиот неизграден пазар во Штип да го носи името на Михајло Ковачевиќ и да се подигне споменик. Овој црн терор кој го спроведувајќи Михајло Каламатиевиќ ќе продолжи и за време на монархофашистичката диктатура и по неа. За потврда на ова ќе се послужиме со зборовите на Сава Д. Петровиќ, познат адвокат во Штип и претседател на Одборот на Брегалничката банка, акционерско друштво во Штип, кој во еден извештај од 11 август 1934 година до Штипскиот суд, заведен под број 9609, ја користи можноста да даде свое мислење за општата состојба на градот, а најмногу за самоволијата и најнечовечките постапки на Михајло Каламатиевиќ. Во спомнатото писмо на народниот пратеник Шушкаловиќ ја потврдува и оваа вистина: *„Господине министер, едно тешко зло го следи народот на Јужна Србија и предизвикува мачно расположение кон одредени фактори од државната управа кои требаше да влеат надеж во постоењето на нашата држава и во можноста за нејзиното брзо напредување, Тоа се чиновниците од вашиот ресор, полицијата и јавната безбедност. Недоволната и погрешната работа на тие чиновници доведе илјадници луѓе денес да гнијат по затворите на Јужна Србија, со месеци или години и нивниот број од ден на ден се зголемува така што зградите наменети за таа цел не можат да ги прифатат. Главната причина за несреќата на тие илјадници луѓе е во тоа што правилно и јасно не се применуваат уредбите од член 156 и 157 од Законот за кривична постапка, најпрвин сè повеќе луѓе се товарат, а дури потоа се бараат докази за нивната вина“.*

Дека убиството на Генералот било очекувано, како последица на состојбата на народот во Македонија, признаваат и нејзините поробители. Во спомнатото писмо на народниот пратеник Шушкаловиќ ја потврдува и оваа вистина.